

CEZA MUHAKEMESİ HUKUKUNUN GELİŞİMİNDE İRRASYONEL DELİL OLARAK ORDAL

Ordeal as Irrational Evidence in The Evolution of Criminal Procedure Law

Yusuf KILIÇ*

Öz

Kıta Avrupası'nın ceza muhakemesinin gelişim sürecinde, suç işledikleri ileri sürülen kişilerin bu suçu işleyip işlemediklerine yönelik bir işleme tabi oldukları görülmektedir. Ceza muhakemesi gelişiminde "ordal" ismiyle karşılanan bu hâl, kişinin suçsuzluğunu ispata yarayan ve bir nevi bedeniyle sınava girdiği muhakeme süreci olarak kendine yer bulmuştur. Batı Avrupa ceza muhakemesi gelişiminde sistemli bir faaliyete dönüşen ordalın anlaşılması, modern ceza muhakemesine giden yolun aydınlatılması bakımından önem arz etmektedir. Bu gerekçeyle çalışmanın konusunu, ceza muhakemesinin ilkel döneminde yer alan, hemen her toplumda emareleri görülen, ilkel ve irrasyonel yargulamalarda metafizik bir müdahale ve beklenti şeklinde karşımıza çıkan "ordal" kavramının ceza muhakemesi boyutuyla ele alınması oluşturmaktadır.

1879 tarihli Usul-i Muhakemât-ı Cezaiye Kanunu ile Fransa'nın, 1929 tarihli ve 1412 Sayılı Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu ile Almanya'nın ceza usul

* Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Doktora Programı Öğrencisi; Arş. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi, yusufkilig@erbakan.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0554-2194.

Makale Gönderim Tarihi/Received: 05.07.2024.

Makale Kabul Tarihi/Accepted: 04.10.2024.

Atıf/Citation: Kılıç, Yusuf. "Ceza Muhakemesi Hukukunun Gelişiminde İrrasyonel Delil Olarak Ordal." *ASBÜ Hukuk Fakültesi Dergisi* 6, no. 2 (2024): 2427-2455.

"Bu eser, Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License ile lisanslanmıştır. / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License."

hukukunu benimseyen Türk ceza muhakemesi hukuku, felsefi köklerini aldığı bu hukuk sistemlerinin gelişiminde önemli yer tutmuş olan bahsi geçen muhakeme süreci ile de bu vesileyle bağlantılı olmaktadır. Bu sebeple, mehz kanunların ruhlarını ve temel esaslarını anlamak yolunda, gelişimlerini bilmek ve bu kanunların ortaya çıkışına kadar geçirdiği aşamaları incelemek gerekir. Alınan kanunların menşeyini oluşturan hadiselerle vâkıf olunması, hukuk düşüncesinin modern kavramlar ve sistemlerin oluşumuna etkisinin ne olduğunun bilinmesi, hukuk düşüncesinin ona kaynaklık eden geçmişinden ona yol gösterecek geleceğini aydınlatması adına önem taşır. Nitekim, ordal uygulamalarının delil hukukunun gelişiminde irrasyonel bir rol oynaması ve adil olmayan neticelere yol açması, bu sistemin sorgulanmasına yol açmış ve yeni bir sistem olarak kanuni delil sisteminin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu çalışmada, ordal uygulamalarının, kanuni delil aşamasına geçilmesi bakımından bir antitez oluşturması sebebiyle, kanuni delil aşamasına geçişte oynadığı rol üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ordal, Suyla Yargılama, Ateşle Yargılama, Adli Düello, Engizisyon, Kanuni Delil.

Abstract

In the development of criminal procedure in continental Europe, it is observed that persons who are alleged to have committed an offence are subjected to a process to determine whether they have committed this offence or not. In the development of the criminal procedure, this process, which is known as '*ordeal*' in the development of criminal procedure, has found its place as a judgement process in which the person is tested with his/her body in order to prove his/her innocence. Understanding the ordeal, which turned into a systematic activity in the development of criminal procedure in continental Europe, is important in terms of illuminating the path to modern criminal procedure. For this reason, the subject of this study is to examine the concept of '*ordeal*', which takes place in the primitive period of criminal procedure, whose signs are seen in almost every society, and which appears as a metaphysical intervention and expectation in primitive and irrational judgements, from the perspective of criminal procedure.

The Turkish criminal procedure law, which adopted the criminal procedure law of France with the Code of Procedure of Criminal Procedure dated 1879 and

of Germany with the Code of Criminal Procedure No. 1412 dated 1929, is thus connected with the aforementioned judgement process, which has an important place in the development of these legal systems from which it takes its philosophical roots. For this reason, in order to understand the spirit and basic principles of the reference laws, it is necessary to know their development and to examine the stages that these laws went through until their emergence. It is important to be familiar with the events that constitute the origin of the source laws and to know the impact of legal thought on the formation of modern concepts and systems in order to enlighten the future of legal thought that will guide it from the past that is the source of it. As a matter of fact, the fact that ordeal practices played an irrational role in the development of the law of evidence and led to unfair results led to the questioning of this system and paved the way for the emergence of the legal evidence system as a new system. In this study, the role of ordeal practices in the transition to the statutory evidence phase will be emphasised, as they constitute an antithesis in terms of the transition to the legal evidence phase.

Keywords: The Ordeal, Trial by Water Trial by Fire, Trial by Combat, The Inquisition, Legal Evidence.

GİRİŞ

Ceza muhakemesinin günümüz koşullarına uyum sağlayacak şekilde ve hukuk devleti merkezli yapılanması kendiliğinden oluşan bir süreç değildir. Modern ceza muhakemesi öncesinde, muhakeme sürecinde metafizik müdahale beklentisi yahut yaygın kullanımıyla *tanrının hükmü* (*Gottesurteil*), hakem olarak tayin edilmek isteniyorsa burada ordala başvurulmaktaydı. Çalışmanın konusunu oluşturan ordal, farklı kullanımları olsa da genel olarak bir ispat sorunu dolayısıyla var olmuştur. Bu bağlamda ceza muhakemesinin gelişiminde işlenen suçun nasıl ispat edileceği hususundaki tarihsel gelişim üç dönemde incelenebilir.

Birinci dönem, insanların pozitivistten son derece uzak olduğu ilk çağ medeniyetlerinde görülmektedir. İlkel medeniyetlerde başlayıp en azından Batı hukuku açısından Papa III. Innocent'in 1215 tarihinde IV. Lateran Konsilindeki kınamasıyla kırılma noktasına ulaşan ordal, varlığını bir şekilde 18. yüzyıla kadar sürdürmüştür. Muhakeme sürecindeki mantık dışılık ve sonucun tamamen şansa

bırakılmış olduğu bu ispat vasıtası, Orta Çağ'daki karanlık zihniyeti göstermesi bakımından önemli bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ceza muhakemesinin gelişiminde ikinci dönem olarak kanuni delil ilkesinin temellendirilmesi yer almaktadır. Bu dönemde artık yargılama faaliyeti başka bir karakter kazanmaya başlamıştır. Bu dönemin gelişimi kilise hukuk mekanizmasının gelişimiyle doğrudan bağlantılıdır. Bu bağlantının sebebi o dönem için hayatın her alanına nüfuz etmiş Katolik kilisesinin toplum yaşamının merkezinde konumlanmış olmasıdır. Bu durum, etkisini toplumun her alanında olduğu gibi hukuk alanında da göstermiştir. Bu dönemde iddia faaliyeti artık engizitörlerin yürüttüğü bir sürece dönüşmüştür. Bu dönemin esas ayırt edici özelliği ise artık yargılamalarda gözetilen kanuni delilin varlığı olmuştur.

Ceza muhakemesinin gelişiminde üçüncü evre, vicdani delilin esas olduğu dönemdir. Bu dönemde hâkimler delilleri serbestçe takdir etmektedir ve kanuni delilin şekle bağlılığından arı tutulmuştur.

Ceza muhakemesinin delil gelişimindeki bu temel esaslar verildikten sonra, çalışmanın dönem ve mekân itibarıyla sınırının belirtilmesi gerekmektedir. Buna göre, çalışmanın dönem itibarıyla sınırı, kanuni delilin kabul edilmesine kadar olan süreçtir. Ayrıca çalışma, mekân itibarıyla da ordal uygulamalarının Batı Avrupa örnekleriyle sınırlıdır.

Bu çalışma, ilkel ceza muhakemesi devrine ait olmakla birlikte modern ceza muhakemesi hukukunun gelişimine antitez olarak katkı sunmuş olan "ordal" kavramını daha anlaşılır hale getirmeyi amaçlamıştır.

I. ORDAL HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Orta Çağ Avrupası'nda adaletin tecellisi için tanrının doğrudan müdahalesi beklentisinin olduğu bir ceza muhakemesi işlemi mevcuttu. Ceza yargılaması tarihinde, "ordal" kavramı ve dolayısıyla "tanrı yargısı" bu yönde geliştirilmiş usuli ispat vasıtalarıdır. Buna göre "her şeyi bilen tanrının" çağrıldığında, diğer bir ifadeyle hükmüne başvurulduğunda kayıtsız kalmayacağı¹ ve birtakım

¹ Franz Pflaz, *Die germanischen Ordalien* (Liepzig: C.G. Naumann,1865), 3.

işaretler aracılığıyla bir şüphelinin suçluluğu veya masumiyeti hakkında hüküm vereceği kabul edilmektedir.²

A. Kavramsal Çerçeve

Latince “*Judicia Dei*” şeklinde ifade edilen kavram Almanca’da “*Urteil*” (hüküm), “*Gottesurteil* (tanrının hükmü), “*Gottesgericht*” (tanrının mahkemesi) kavramlarıyla da ifade edilmektedir”.³ “*Ordal*” kavramı; İngilizce’de “*ordeal*” olarak, İspanyolca’da “*ordalia*”, Fransızca’da “*ordalie*” olarak yer almaktadır.

Türk hukukunda “*ordal*” kavramının ilk kullanımı Mahmud Esad Efendi tarafından kaleme alınan Tarih-i İlm-i Hukuk isimli çalışmada “tecrübe-i maneviye” ve “muhakeme-i ilahiye” şeklinde olmuştur.⁴ Türk Hukuk Lügati’nde *ordal* için, “*sanıkları ateş, kaynar su gibi şeylere maruz kılma suretiyle bunların suçlu olup olmadıklarını tespit usulü*” ifadelerine yer verilmiştir.⁵ Türk hukukunda *Sevük*, bu kavramı “*ordali*” şeklinde ifade ederken⁶ Ozansü, “*ordal*” kelimesini kullanmıştır.⁷ Feyzioğlu, söz konusu kavramı “*karakter ve dayanıklılık denemeleri*” şeklinde isimlendirmiştir.⁸ Karakehya, çalışmasında kavramı “*ordeal*” şeklinde kullanmıştır.⁹

² Peter Dinzelbacher, *Das fremde Mittelalter: Gottesurteil und Tierprozess* (Darmstadt: wbg Academic, 2020), 59.

³ Maria Dobozy, *The Saxon Mirror a Sachsenspiegel of the Fourteenth Century* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1999), 22.

⁴ Mahmud Esad Efendi, *Tarih-i İlm-i Hukuk*. Editörler Fethi Gedikli vd. (Ankara: Yetkin Yayınları, 2012), 246.

⁵ Türk Hukuk Kurumu, *Türk Hukuk Lügati* (Ankara: Maarif Matbaası, 1944), 526. Halide Edip Adıvar’ın “Türk’ün Ateşle İmtihani” isimli eseri İngilizceye “The Turkish Ordeal” olarak çevrilmiştir. Halide Edip Adıvar, *The Turkish Ordeal*, (New York-London: The Century Co., 1928).

⁶ Vasfi Raşit Seviş, “X uncu Asırdan Günümüze Kadar Ceza Muhakemeleri Usulü ve Gelişmesi,” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 13, no. 2 (1956): 312.

⁷ Cemil Ozansü, *Erken Modernlikte Ceza Sorumluluğunun Kamusallaşması ve Rasyonelleşmesi* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2014), 154.

⁸ Metin Feyzioğlu, *Ceza Muhakemesinde İspatın Ölçütü Olarak Vicdani Kanaat* (İstanbul: Işık Yayınları, 2015), 33.

⁹ Hakan Karakehya, *Ceza Muhakemesinde Maddi Gerçeğin Tespiti* (Ankara: Savaş Yayınevi, 2016), 29.

Bu çalışmada ise kavramın karşılığı olarak “*ordal*” kelimesinin kullanımı tercih edilmiştir.

B. Ordal'ın Ortaya Çıkışı

Ordal'ın ilk olarak nerede ve hangi kavimlerde ortaya çıktığına ilişkin net bilgiler mevcut olmamakla beraber yapılan çalışmalar göstermektedir ki bu kurumun ilk izlerine Hint-Cermen kavimlerinde rastlanılmıştır.¹⁰ Erler'e göre ordal gezici-göçebe ilkel bir kültür havzasına ait olmakla birlikte¹¹ kurumun kökeni noktasında net bir belirleme yapmak zordur, ayrıca yazar “*tanrı hükmü*” mefhumunu spesifik olarak bir kavme ait olmaktan ziyade insanlığın tarihine ait ortak bir mesele olarak değerlendirilmiştir.¹²

Bugün kıta Avrupası'na hâkim olan hukuk ve ceza yargılaması ayrımı, Cermen topluluklarına yabancıydı. Yargılama, suçlama (*Accusatio*) faaliyetliyle başlardı.¹³ Adından da anlaşılacağı gibi, süreç tek bir suçlayıcının mahkemeye bir suçlama getirmesiyle başlamaktaydı. Davacı, sanıkla yüz yüze görüşerek suçlamayı kanıtlama yükümlülüğü altındaydı.¹⁴ Bununla birlikte, yargılamalarda aleniyet ve sözlülük ilkeleri mevcuttu. Muhakeme, tarafların davalarının sözlü ve aleni şekilde karşı karşıya gelmesi şeklinde cereyan ederdi. Yargılamanın kamuya açık ve sözlü yapılmasının esasını, okuma yazma bilmeyen kişilerin hukuki

¹⁰ Henry Charles Lea, *Superstition and Force Essays On The Wager of Law-The Wager of Battle-The Ordeal- Torture* (Philadelphia: Collins Printer, 1866), 187.

¹¹ Erler, ordal'ın kökenine ilişkin ordalın göçebe kavimler merkezinde gelişen bir uygulama olduğunu ifade etmektedir. Yazar, Avrupa'ya yönelen Hun akınlarının söz konusu uygulamayı Avrupa'ya getirmiş olabileceğini tartışmaktadır. Bkz. Adalbert Erler, “Der Ursprung der Gottesurteile,” *Paideuma* 2, no. 1/2 (October 11, 1941): 47.

¹² Erler, “Der Ursprung der Gottesurteile,” 47.

¹³ Klaus Armbrüster, *Die Entwicklung der Verteidigung in Strafsachen* (Berlin: Duncker & Humboldt Berlin, 1980), 22.

¹⁴ Jennifer Kolpacoff Deane, *A History of Medieval Heresy and Inquisition* (Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers Inc, 2011), 99.

mevzuyu öğrenebilmeleri ve hukuki hayatta ancak bu surette var olabilmeleri oluşturmaktadır.¹⁵

Cermenlerde hak arayışı özgür bireylerin ya da klanların meselesi olarak yer almaktaydı. Bu dönemde henüz Roma hukuk sistemi ve dolayısıyla onun re'sen yargı mekanizması tanınmıyordu. Cermen muhakeme işlemleri, zarar gören tarafın bireysel teşebbüsüyle başlar, zarar gören tarafın önce zarar verene başvurmasıyla bir anlaşma yapılmaya çalışılırdı. Bu anlaşma genel olarak bir miktar paranın ödenmesi şeklinde olurdu. Bunun yanında cinayet davalarında kan bedeli ödenirdi. Anlaşmanın mümkün olmadığı hâllerde zarar gören taraf ya da yakınları mahkemeye başvurarak haklarını mahkeme önünde dava ederlerdi.¹⁶ Buradan ilkel Cermen topluluklarında bireysel hak talebinin mevcut olduğu ve buna paralel olarak itham sisteminin geliştiği, yargılamalarda aleniyetin ve sözlülüğün esas olduğu sonucu çıkmaktadır. Öncelikle zarar veren taraftan verdiği zararın tazmin edilmesi yoluyla hak talep edildiği, bunun mümkün olmadığı hâllerde ise mahkeme yolunun tutulduğu görülmektedir.

Mahkeme safhasında, davacı, suçlama yoluyla davasını davalı olduğu kişiye yöneltirdi, davacı şikayetini resmî bir şekilde davalıya ulaştırmak zorundaydı ayrıca anlaşamayan taraflar dilerse mahkemeden bir uzlaşma zemini bulması için yardım talep ederdi. Bunun dışında, bireysel dava taleplerinde yargılamanın seyri, yürütülmesi ve nihayete erdirilmesi tarafların iradesine bırakılırdı. Çekişmeli davalarda hükmü kabul etmeyen tarafa zorlayıcı bir güç kullanma iradesi mahkemelerde yoktu. Bu hâlde tek yaptırım, hükmü kabul etmeyen tarafın topluluktan ihraç edilmesiydi. Deliller hâkime değil, davanın karşı tarafına sunulurdu; ispat vasıtaları ise yemin ve ordal idi. Bu bağlamda kura atma, düello, ateş ve su ordalı çekişmeli davalarda kullanılan ordal türleri arasında yer almaktaydı.¹⁷

¹⁵ Mariana Sacher, Die Hauptverhandlung als Forum der Wahrheit eine Analyse mit Blick auf die Strafprozessreformen von Argentinien und Mexiko (Berlin: Duncker & Humbolt Berlin, 2022), 32.

¹⁶ Armbrüster, Die Entwicklung der Verteidigung in Strafsachen, 22.

¹⁷ Armbrüster, Die Entwicklung der Verteidigung in Strafsachen, 22.

Ceza yargılamasında sanığın güvenilirliği, kendisine uygulanacak prosedür bakımından belirleyiciydi. Suçlama, karşı deliller aracılığıyla bir anda tersine çevrilebilmekteydi. “Schreimannen” olarak isimlendirilen kişiler sanığın güvenilirliğini desteklemek amacıyla bir nevi karakterinin dürüstlüğüne tanıklık etmekteydi. Sanık bir yemin veya ordal aracılığıyla güvenilirliğini kanıtlayabilir ve kendisine yöneltilen suçlamayı bertaraf edebilirdi.¹⁸

Tanrı yargısı, bir yargılama olduğu ölçüde, kişinin “gönüllü olarak” maruz kaldığı fiziksel bir sınanma olarak anlaşılabilir; ancak Orta Çağ'da ordallar büyük ölçüde, yemin etme ehliyetine sahip olmadığı düşünülen ve bu nedenle yemin yardımcılarıyla arınma yemini yolunun kapalı olduğu kesimlerce kullanılmaktaydı ve zamanla sanığın bir hakkı olmaktan ziyade mahkemenin bir zorlama aracına dönüşmüştür.¹⁹

C. Delil Sisteminin Tarihsel Evriminde Ordalın Konumlandırılması

Tarihsel süreç içerisinde delil sistemi evrimi, ilkel toplulukların medenileşmesi sürecinde kademeli bir şekilde cereyan etmiştir. İlkel toplulukların usuli işlemlere bakışı ile modern toplumların usule bakışları farklılık göstermektedir. Bu bağlamda, delil sistemlerinin tasnifleri ve ordalın bu tasnif içindeki konumu önem kazanmaktadır.

Esmein, delil sisteminin evrimini ceza hukukunun evrimiyle çok yakın şekilde ele almıştır²⁰: Yazara göre deliller, etnik aşama, dinî aşama, hukuki aşama ve bilimsel aşama olmak üzere bir sıra izlemiştir. Etnik evrede, ilkel toplulukların, küçük kent devletinin ve ailenin ceza hukukları yan yana var olmuştur. Aile içi cezalandırma hem baba faktörünün ıslah konusundaki kanuniliğinin hem ceza sonucu korkutma-genel önleme amacının hem de topluluğun savunması kavramları ön plana çıkmaktadır. Aileler arasındaki ceza hukuku ise genel olarak misillemeye dayalı bir karakter barındırmaktadır. Dinî aşamada, yargılama

¹⁸ Ulrich Lehmann, *Der Urkundenbericht im Strafprozess* (Berlin: Duncker & Humbolt Berlin, 2018), 29.

¹⁹ Michael Niehaus, *Das Verhör Geschichte-Theorie-Fiktion, Handbuch Rechtsphilosophie* (München: Wilhelm Fink Verlag, 2003), 206.

²⁰ Adhémar Esmein, *A History of Continental Criminal Procedure* (Boston: Little, Brown, 1913), 617–618.

tanrı/tanrılar adına yapılmaktadır. Bu aşamada “Tanrı yargısı” kavramı ön plandadır. Davalardaki haklılığın ispatı, taraflardan birini çok ciddi ordallara tabi tutarak ilahi adaletin belirleyici rolünün oynandığı bir tiyatronun başarılı şekilde sergilenmesi şeklindedir. Yasal aşamada, kanunun kendisinin farklı ispat yöntemlerinin bir cezayı gerektirmesi adına gerekli veya yeterli ispat derecesinin önceden belirlenmesi esastır. Bu aşamada sanığın itiraf etmesi en değerli kanıt olarak görülmüş ve bunu sağlamak adına işkencenin kullanımı garipsenmemiştir. Duygusal-vicdani aşamada, hâkimin veya jürili yargı olması halinde jüri üyelerinin vicdanlarının onayına başvurulmuştur.²¹

Ferri, ceza muhakemesinde delil sisteminin gelişimi konusunda dört aşama kabul etmiştir²²: Bunlar, ilkel delil aşaması, dinî delil aşaması, kanuni delil aşaması ve bilimsel delil aşamasıdır. İlkel delil aşamasında, öç alma usulünün cari olması dolayısıyla şahsi ve keyfi delillere itibar edilmiştir. Dinî safha, hâkimlerin kendi güç ve iktidarlarının tanrı tarafından sınırlandırıldığından bahisle bu işi tanrıya havale ettikleri safhadır. Bu safhada ordallar kullanılmıştır. Ordalları başarılı şekilde yerine getirebilen kimseler, tanrı tarafından masumiyeti kanıtlanmış kişiler olarak addedilirdi; aksi takdirde bu kişileri suçlu olduğuna hükmedilirdi. Kanuni delil aşamasında kanun, delillerin kıymetini önceden belirlemiştir. Öyle ki hâkim kanaati ne olursa olsun, kanuni delil sisteminin geçerli olduğu safhada tek itibar edilen şey, kanunda yazan delilin özellikleri olmuştur. Kanunun gösterdiği şekilde ve özellikte delil bulunmazsa hâkimin kanaati aksi olsa dahi beraat kararı verilirdi. Kanuni delil aşamasında ikrarın önemi çok yüksek olduğundan bu ikrarı elde etmek adına işkence de bu dönemde uygulanmıştır. Vicdani delil safhasında, hâkimlerin delilleri takdir etme noktasında tam bir serbestisi söz konusudur. Hâkimler vakialarda vicdani kanaatleri ne yönde ise o şekilde karar verirler. Şüphesiz bu aşamada hâkim kanaati, keyfilikten uzak şekilde ve gerekçeli olmak mecburiyetindedir. Bilimsel delil aşaması, bilimsel gelişmelerin sağladığı imkanlarla daha doğru sonuçların alındığı aşama olmakla delil gelişiminin evrildiği en uygun haldir. *Ferri*, vicdani delil sisteminin uygulanması halinde hakkaniyete uygun düşmeyecek şekilde farklı sonuçlar vereceğinden bahsederek onun yerine bilimsel delillerin ikame edilmesini desteklemektedir. Ona göre

²¹ Esmein, *A History of Continental Criminal Procedure*, 619.

²² Enrico Ferri, *Criminal Sociology* (Boston: Little, Brown, 1917), 464–467.

bilimsel delil dışındaki deliller güvenilir deliller olarak değerlendirilemez; örneğin tanıklık, çok güvenilir bir delil değildir çünkü tanıklığın herkeste etkisi aynı değildir, herkes farklı özelliktedir. Bu sebeple aradan uzun bir süre geçtiği takdirde hakikatin ortaya çıkmasını sağlayacak kesinlik taşımamaktadır.²³ *Ferri'nin sınıflandırması sonradan Türkiye'de tekrarlanmıştır.*²⁴

*Levy-Bruhl'*ye göre delil sistemi akıl dışı deliller aşaması ve akli-rasyonel delil aşaması olarak temelde ikiye; akli-rasyonel deliller ise kendi içerisinde kanuni deliller aşaması, vicdani deliller aşaması, bilimsel deliller aşaması olarak sınıflandırılmaktadır²⁵: Akıl dışı deliller aşamasında, hâkimler, elinde hakikate ulaşmak için gerekli araçlar olmadığında bile kendilerinden beklenen düzeni koruma ve yargılama faaliyetinin devamı için irrasyonel delillere tevessül etmişlerdir. Bu bağlamda, şüphelenilen kişinin suçlu olup olmadığını anlamak adına bu kişiler belirli denemelere tabi tutulur. Bu denemeler ordal olarak bilinen irrasyonel usulde gerçekleşir. Kanuni deliller aşamasında, "akılcılık" sisteme hâkim olan temel esastır. Kanun koyucu hangi suçların hangi delillerle ispatlanacağı ve söz konusu delillerin ne kuvvette olacağına ilişkin bizzat kendisi bu belirlemeleri yapmıştır. Bu aşamada hâkimden beklenen, esas olarak, kanun koyucunun aradığı şartların gerçekleşip gerçekleşmemesi olmuştur. Vicdani delil aşamasında ise kanuni delil aşamasından farklı olarak hâkime kabul edilebilen bir kanuni delil sınırı koyulmamıştır. Hâkim delilleri değerlendirirken ve söz konusu delillere değer atfında bulunurken bağımsızdır. Bu aşamada hâkimin hukukçu olması şartı aranmamaktadır. *Levy-Bruhl'*ye göre ordal, delil sistemi aşamalarında akıl dışı deliller aşamasında değerlendirilmektedir.²⁶

D. Ordala Başvurmanın Tarihsel Arka Planı

İlkel Cermen muhakeme usulünde, suçüstü durumu söz konusu olmadığında sanığın geleneklere uygun sayıda yemin yardımcısıyla desteklenmesi

²³ Enrico Ferri, *Criminal Sociology*, 464–467.

²⁴ Tahir Taner, *Ceza Muhakemeleri Usulü* (İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1955), 157.

²⁵ Henri Lévy-Bruhl, *Soziologische Aspekte des Rechts* (Berlin: Duncker & Humbolt Berlin, 1970), 88.

²⁶ Henri Lévy-Bruhl, *Soziologische Aspekte des Rechts*, 88.

gerekmektedir. Bunun olmadığı durumlarda ordal gündeme gelmektedir. Bu takdirde ispat yetersizliği problemi ortaya çıkmaktadır. İspat yetersizliği durumunda ortaya çıkan ordallar ise iki gruba ayrılmaktadır. Birinci grup olan dağlama, kaynar ve soğuk su ordallarında sanık aktif rol oynarken düello ve çarneh ordallarında davanın iki tarafı²⁷ süreçte aktif rol oynamaktadır.²⁸

Toplum tarafından kendisinden yüz çevrilen/dışlanan “onursuz” kişilerin, özgür olmayan kişilerin yeminle kendilerini temize çıkarabilmelerine imkân tanınmamıştır. Bu grupta yer alan kişiler için alternatif ispat araçları olarak ordalların mevcut olduğu ifade edilmektedir. Bu kişiler bir suçla itham edildiklerinde kendilerini koruma amacıyla ateş ve su ordalı gibi yöntemlere başvurabilmektedir. Özellikle ilkel dönemde arınma yeminine alternatif olarak sistemleşen adli düello, başlangıçta resmîleştirilmiş bir kan davası türü iken daha sonra bir ordal hüviyetine bürünmüştür.²⁹

E. Ordalın Kişi Bakımından Uygulanma Alanı

Ordal uygulamaları çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulduğu gibi farklı bölgelerde farklı uygulamalarla da mevcut olmuştur. *Dinzelbacher*, 802 yılında kuzey Thüringen’de kızgın saban demiri ordalının özellikle kadınlardan talep edildiğini ifade etmektedir. Yazar ayrıca, kızgın demir ordalının Norveç’te erkeklere özgü olduğunu da belirtmiştir. Adli düello şeklinde cereyan eden ordallarda kadınların nadiren kabul edildiğini ve onlara düellolarda rakiplerinin toprağa gömülmesi şeklinde ayrıcalıklar tanındığını da ifade etmektedir.³⁰ Bununla birlikte *Pflaz*, kadınların adli düelloya bizzat katılmalarının güney Almanya’da çok yaygın şekilde görüldüğünü ifade etmiştir.³¹ İngiltere’de ise

²⁷ Öztekin Tosun, *Türk Suç Muhakemesi Hukuku Dersleri Genel Kısım* (İstanbul: Sulhi Garan Matbaası, 1971), 480.

²⁸ Esmein, *A History of Continental Criminal Procedure*, 5.

²⁹ Thomas Weigend, *Deliktsoffer und Strafverfahren* (Berlin: Duncker & Humboldt Berlin, 1989), 35.

³⁰ Dinzelbacher, *Das fremde Mittelalter: Gottesurteil und Tierprozess*, 57.

³¹ Pflaz, *Die germanischen Ordalien*, 9.

kadınlar prensip olarak kızgın demir ordalına tabi tutulurken, erkekler soğuk su ordalına tabi tutulmuştur.³²

Cinsiyetin yanı sıra sosyal sınıf farklılaşmasında da farklı ordallar uygulanırdı. Benzer şekilde, taraflardan biri, kendisinden alt bir sınıfa mensup olan bir kişinin kendi dengi olmadığı gerekçesiyle düellodan çekilebiliyordu. Örneğin, Mainz ve Tribur'da yapılan düzenlemelerde soylular arınma yemini ederek ithamlardan kurtulabilirken, özgür olmayan kişiler kızgın demir ordalına tabi tutulmaktaydı ve 1119 yılında Reims'de askeri sınıfa mensup olmayan sanıklar için tanrının hükümleri olan ordallara başvurmak zorunluydu.³³

Suçun türüne göre de ordalda farklılaşma mümkündü. Sapkınlık ve büyü zanlıları, sıcak demir ve soğuk su ordalına zorlanırdı. Krala olan vergi yükümlülüklerini gereği gibi yerine getirmediğine inanılan soylulardan istisnai olarak soğuk su ordalına tabi tutulan örnekler de vardır. Kont Hugo von Egisheim ve eşi, vergilerini doğru ödediklerini kanıtlamak için soğuk su ordalına tabi tutuldular.³⁴ Burada kişilerin kendilerini aklamak amacıyla bir ordala kendi istekleriyle katlandıkları anlamı çıkmaktadır. Dolayısıyla, bahsi geçen soylu iki kişinin soğuk su ordalına tabi tutulması, ordalın belirli sınıflara farklı şekilde uygulandığı genel algısının aksine bir örnek teşkil etmez; çünkü, toplumun alt kademelerinde ordala zorlanan kişiler cebir altında ordalı kabul etmekteyken, burada bahsedilen örnekte yer alan soylu iki kişi ise vergilerini doğru ödediklerine olan güveni sağlamak amacıyla kendi istekleriyle bu ordalı kabul etmişlerdir.

Norveç'te geleceğin Kralı IV. Haakon'un doğumunun meşruiyeti, 1218 yılında annesi Vateig'li Inga'nın Bergen'deki imparatorluk meclisinde başpiskopos tarafından başlatılan sıcak demir ordalına tabi tutulmasıyla sağlanmıştır. Inga'nın bu testi geçmesinden sonra başpiskopos hâlâ şüpheleri olan kişileri aforoz etmekle tehdit etmiştir.³⁵

³² Dinzeltacher, Das fremde Mittelalter: Gottesurteil und Tierprozess, 57.

³³ Dinzeltacher, Das fremde Mittelalter: Gottesurteil und Tierprozess, 58.

³⁴ Dinzeltacher, Das fremde Mittelalter: Gottesurteil und Tierprozess, 57.

³⁵ Dinzeltacher, Das fremde Mittelalter: Gottesurteil und Tierprozess, 57–59.

Orta Çağ dünyasında bireylerin bir klana veya meslek odasına aidiyeti de ordal konusunda farklılaşmayı getirebilirdi.³⁶ Kendisi lehine tanıklık edecek kimseleri olmayan kişiler de bir yargılamaya muhatap olduklarında ordala tabi tutulurdu.³⁷

Soğuk ve sıcak su ordaları farklı zaman dilimlerinde farklı yerlerde sınıf ayrımı gözetilerek uygulanmıştır. *Lea, Hincmar*'ı referans göstererek 9. yüzyılda, su ordalının köle statüsündeki kişiler için uygulandığından bahsetmektedir.³⁸ Bu ordallar halka açık olarak gerçekleştirilirdi.³⁹

Kötü şöhretli olmasıyla bilinen kişiler de ordala tabi tutulurdu. Orta Avrupa'da köyü tarafından hırsız olarak damgalanmış birisi ordala tabi tutulur; eğer aklanmazsa tüm mallarına el konulurdu.⁴⁰

Sanık ordaldan kaçındığı takdirde davacının ordala katlanması gerektiğine ilişkin bir gelenek ve yasa vardı. Bunun dışında ordal sonucunun iddia edenin aleyhinde bir şekil alması halinde ordal yön değiştirirdi. Friz yasalarında hırsızlıkla suçlanan bir adamın ordalla suçsuzluğu kanıtlandığında, davacının yalancı şahitlik suçlamasıyla benzer bir yargılamaya muhatap olduğu ve kendisini aklamak yükümü altında bırakıldığı belirtilmektedir.⁴¹

Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu döneminde derlenen en önemli hukuk kaynaklarından biri olan *Sachsenspiegel*'e göre, kaynar su ve kızgın demir yargılamaları yalnızca daha önceki bir mahkûmiyet ya da itibarsız bir meslek nedeniyle yasal ehliyeti sınırlı olan sanıklar için ayrılmıştı. Diğer iki ordalın aksine, adli düello tam yasal haklara sahip olanlar tarafından kullanılabilirdi. Medeni ya da cezai bir anlaşmazlığı çözmek için herhangi bir kişi kendisiyle eşit olan ya da doğuştan kendisinden aşağı statüde olan herhangi bir kişiyle adli düelloda

³⁶ Karl Kroeschell, *Studien zum frühen und mittelalterlichen deutschen Recht* (Berlin: Duncker & Humboldt Berlin, 1995), 30.

³⁷ Henry Charles Lea, *The Ordeal* (Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 1973), 143.

³⁸ Lea, *The Ordeal*, 77.

³⁹ Deane, *A History of Medieval Heresy and Inquisition*, 99.

⁴⁰ Lea, *The Ordeal*, 143.

⁴¹ Lea, *The Ordeal*, 143.

bulunabilirdi. Sachsenspiegel'de ayrıca, diğer yolların başarısız olduğu durumlarda bir mülk üzerinde kimin hak sahibi olduğunu belirlemek için kullanılan su ordalı yönteminden de bahsedilmektedir.⁴²

II. ORDAL'IN GÖRÜNÜŞLERİ

Ordal, çeşitli şekillerde ortaya çıkmıştır. Bunların bazıları şunlardır: Adli düello, kızgın demir ordalı, su ordalı, ateş ordalı, çarmıh ordalı, kutsanmış ekmek ya da peynir ordalı, cesedin şahitliği ordalı, şans ordalıdır. Bu sayılanların dışında da ordallar mevcuttur.

A. Adli Düello Şeklinde Ordal

Avrupa için pagan dönemde izleri görülmeye başlayan adli düello şeklindeki ordal, daha güçlü olanın daha iyi ve bu sebeple de haklı olduğu düşüncesine dayanırdı.⁴³ Bu düellonun uygulanması, tarafların galip olacak olana tanrının yardım etmiş olacağına ilişkin ön kabulüyle ölümcül bir dövüğe atılması şeklinde olurdu.⁴⁴

Adli düello ordalı, Orta Çağ'da en yaygın kullanılan ordal olmuştur.⁴⁵ Bu yaygınlığın sebeplerinden biri, savaşçı ruhlu Cermen kabilelerinde saygın bir ordal olarak kabul görmesiyle ilgilidir. Diğer uluslardan farklı şekilde Cermenlerde adli düello ordalı, ölümcül sonuca bağlıdır.⁴⁶

Adli düellolarda silah seçimi konusunda farklı uygulamalar⁴⁷ olmakla birlikte genel olarak, sanığın statüsüyle bağlantılı olmuştur. Kılıç ya da mızrak genel

⁴² Dobozy, *The Saxon Mirror A Sachsenspiegel of the Fourteenth Century*, 22.

⁴³ Jacob Grimm, *Deutsche Rechtsalterthümer* (Göttingen: Dieterichschen Buchhandlung, 1854), 910.

⁴⁴ Mehmet Cemil Ozansü, *Erken Modernlikte Ceza Sorumluluğunun Kamusallaşması ve Rasyonelleşmesi* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2014), 157.

⁴⁵ Dinzelsbacher, *Das fremde Mittelalter: Gottesurteil und Tierprozess*, 41.

⁴⁶ Erler, "Der Ursprung der Gottesurteile," 49–50.

⁴⁷ Pflaz'a göre tarafların sadece deriden ve ketenden üretilen giysileri giyebilmeleri için izinleri vardı ayrıca tarafların başları ve ayakları çıplak olmak zorundaydı. Ancak bize göre Pflaz, adli

olarak soylu kişilerce kullanılmıştır. Soylu olmayan halktan kişiler ise sopalarla dövüşmek zorunda kalmıştır.⁴⁸ Adli düelloda vekalet geçerli bir hukuki işlem olarak uygulanmıştır. Varlıklı kimselerin bir temsilci atadıkları gibi güçlü kimselerin de kendi hiyerarşik astlarından bu konuda yararlandıkları görülmektedir. Ayrıca bu işi profesyonel olarak yapan kimselerin de ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Vekillerin müvekkilleri yerine dövüşmeleri ve yenilmeleri durumunda müvekkilleri yerine sosyal statüleri son derece düşük olan bu kişiler cezalandırılmıştır.⁴⁹

Almanya'da adli düello farklı şekillerde yapılmıştır. Zırhlı soyluların at sırtında imparatorluk sarayında Gotik geleneklere göre onur meseleleri için yaptıkları düellolar zamanla ordallarla iç içe geçerek uygulanmıştır. Aynı şekilde adli düello, İngiltere'de III. Henri ve IV. Henri'nin saraylarında sıklıkla başvurulmuş bir usul olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁰

B. Kızgın Demir Ordalı

Kızgın demir ordalı "*judicium ferri candentis*" şeklinde Latince olarak ifade edilmektedir.⁵¹ Bu ordalda, sanık kızgın bir demiri çıplak elleriyle bir mesafeye kadar taşımak zorunda bırakılırdı.⁵² Avrupa'da kızgın demir ordalı farklı bölgelerde farklı şekillerde gerçekleşmiştir; örneğin Anglo-Saksonlarda uygulanması iki temel şekilde olmuştur. Birinci şeklin uygulaması altı, dokuz, on iki saban demirinin yere serilmesi ve sanığın çıplak ayaklarıyla bunların üzerinden (bazen gözleri bağlı şekilde) her bir demire basarak yürümesiyle olurdu.⁵³ İkinci ve daha yaygın olan kızgın demir ordalı ise suçun ağırlığına veya ilgili mevzuata göre belirlenen büyüklükte kızgın bir demir parçasının sanık tarafından belirli bir

düello ile onur meselesi için yapılan düelloları ayırmadan değerlendirmiştir. Bkz. Pflaz, *Die germanischen Ordalien*, 8.

⁴⁸ Dinzeltbacher, *Das fremde Mittelalter: Gottesurteil und Tierprozess*, 42.

⁴⁹ Dinzeltbacher, *Das fremde Mittelalter: Gottesurteil und Tierprozess*, 55.

⁵⁰ Pflaz, *Die germanischen Ordalien*, 8.

⁵¹ Lea, *The Ordeal*, 155; Pflaz, *Die germanischen Ordalien*, 4.

⁵² Pflaz, *Die germanischen Ordalien*, 4.

⁵³ Grimm, *Deutsche Rechtsalterthümer*, 914.

mesafe boyunca elinde taşınması şeklinde uygulanmıştır. Bu mesafe genel olarak dokuz feet ölçüsünde olmuştur.⁵⁴

Kızgın demir ordalının 14. yüzyılda Almanlarda, kızgın demirin iki ucuyla bir taş veya bir başka demire konulmasıyla başlayan ordal, bu ordala tabi tutulan kişinin demiri üç adım taşınmasıyla uygulanmıştır; eğer demir bu mesafeden daha önce bırakılırsa itham olunan kişi suçlandıği husustan hüküm giyerdi.⁵⁵

Kızgın demir ordalının uygulanma şeklinde suçun niteliği ve ihlal ettiği hukuki menfaatin büyüklüğü önem taşımıştır. Örneğin, Anglo-Saksonlarda basit ordalda kızgın demirin ağırlığı bir pound iken üçlü ordal adı verilen usulde demirin ağırlığı üç pound kadardı. Bu ağır ordal, yangın çıkaranlar, sahte para basanlar, kralın hayatına kastedenler gibi ağır cezayı gerektiren suçlarda uygulanmıştır.⁵⁶

Frankların ve Cermenlerin imparatoru Karl I. Der Groß ya da bilinen adıyla Charlemagne devrinde adam öldürme suçunda kızgın demir ordalı kullanılmıştır. 799 yılında toplanan Risbach Konseyi, büyücülük ve cadılık suçlarında bu ordalın kullanılmasını emretmiştir. Bunun dışında Thüringenliler arasında, kocasını zehirlediğinden veya başka bir şekilde öldürdüğünden şüphelenilen kadınlara bu ordal uygulanmıştır.⁵⁷

Anglo-Saksonlarda suçlayan kişi ordalı seçerken, Cermenlerde bu hak suçlanan kişiye verilmiştir. İnsan öldürme suçunda suça iştirak etmediğini kanıtlamak isteyen ve Normandiya Dükünün ölümünde dahlinin olmadığını söyleyen Flandreli Arnoul, kızgın demir ordalı teklif etmiştir.⁵⁸ Zina suçuyla itham edilen kişiler de masumiyetlerini kanıtlarken kızgın demir ordalını kullanmışlardır. Örneğin, 887 yılında piskopos Liutward ile zina yapmakla

⁵⁴ Lea, *The Ordeal*, 41.

⁵⁵ Dinzelbacher, *Das fremde Mittelalter: Gottesurteil und Tierprozess*, 43.

⁵⁶ Lea, *The Ordeal*, 42.

⁵⁷ Lea, *The Ordeal*, 45.

⁵⁸ Lea, *The Ordeal*, 49.

suçlanan İmparatoriçe Richardis masumiyetini ya adli düello ile ya da kızgın demir taşıyarak kanıtlamayı önermiştir.⁵⁹

Avrupa'da 1310 yılı gibi geç bir tarihte bile kızgın demir ordalının kullanıldığı görülmektedir. Tapınak Şövalyeleri tarikatına karşı açılan davada tarikatın Ren başrahibi Kont Frederic kendilerine yöneltilen suçlamaların asılsız olduğunu göstermek adına kızgın demir ordalını teklif etmiştir.⁶⁰

C. Ateş Ordalı

Ateş ordalı altın cevherinin ateşle eritilmesi metaforuyla ifade edilmektedir.⁶¹ Eski Frizya yasalarında balmumundan yapılan bir gömleğin giyilerek kişinin test edildiği anlatılmaktadır. Buna göre sanık balmumuyla ıslatılmış gömleğini giyer ve alevle tutuşturulmuş olan iki odunun arasından yürümek zorunda bırakılırdı.⁶² Yanma olması halinde bu durum sanığın suçlu olduğuna ilişkin kanaati oluştururdu.⁶³

D. Su Ordalı

En önemli yaşam kaynağı olan ve bedensel temizliğin yanı sıra manevi temizliğin sağlanması için kullanılan su, kutsal kabul edilmesi dolayısıyla manevi kirlerden ve suçlardan arınma amacıyla bir manevi karar merci olarak

⁵⁹ Lea, *The Ordeal*, 47.

⁶⁰ Lea, *The Ordeal*, 54.

⁶¹ Friedrich Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache* (Berlin: Walter de Gruyter, 1967), 195.

⁶² Pflaz, *Die germanischen Ordalien*, 4.

⁶³ Pflaz, eserinde bir kutsal mızrak hikayesinden bahsetmektedir. Buna göre Peter Bartholomew 1099 yılında 30 metre yükselen ateşlerin içinden kutsal mızrağı almıştır ve önceleri ona öfke duyan halk onu kutsal bir kişi görerek ona yaklaşıp kıyafetinden bir parça almaya çalışmıştır. O an kendisine bir şey olmamış sanılan Peter, on iki gün sonra ölmüştür. Ölümü üzerine halkın meseleye iki farklı bakışı olmuştur. Birinci görüştekiler Peter'ın yanıklardan dolayı öldüğünü çünkü suçlu olduğunu iddia etmiştir. Diğer görüşte olanlara göre ise kendisine yapılanlar Peter'ın çok ağrına gittiğinden kederinden ölmüştür. Bkz. Pflaz, *Die germanischen Ordalien*, 4.

görülmüştür.⁶⁴ Su ordalı, kaynar su ordalı ve soğuk su ordalı olacak şekilde uygulanmıştır.

1. Kaynar Su Ordalı

Kaynar su ordalı, "*ceneum-judicium aqute ferventis*" şeklinde Latince olarak ifade edilmektedir.⁶⁵ En eski metinlerde geçen ordallardan biri olarak soğuk su ordalına nazaran daha geniş bir uygulama alanı bulmuştur.⁶⁶ Bu usul, hemen her ilkel toplulukta hem ordal hem de ceza olarak görülmektedir. Pagan dönem ilkel topluluklarından kilise tarafından benimsenip uygulanmasına kadar geniş bir zaman diliminde uygulanmıştır.⁶⁷ Bu ordal, bir kazanın kaynama noktasına getirilmesiyle başlardı ve sanığın, bu kaynayan kazana atılan bir taşı veya yüzüğü çıplak elle bularak çıkarması beklenirdi.⁶⁸ Sanığın masumiyeti hakkındaki karar sanığın elinin iyileşme durumuna bakılarak karar verilirdi. Sanığın elinin iyileşmesi halinde masum olduğuna ilişkin karar verilirdi.⁶⁹

2. Soğuk Su Ordalı

Soğuk su ordalı "*Judicium aquae frigidae*" şeklinde Latince olarak ifade edilmektedir.⁷⁰ Soğuk su ordalındaki temel felsefe, ordala tabi kişiyi saf elementlerin, bu element suysa batırmayacağı, topraksa kabul etmeyeceği şeklindeki ilkel Aryanların batıl inanışdır; daha sonra bu batıl inanış,

⁶⁴ Esmâ Öz, "Eski Mezopotamya'da Hukuk Kurallarının Oluşumu Sürecinde Adalet Anlayışı ve Bazı Hukuki Sorunların Çözümünde Nehir/Su Ordali Uygulaması," *Cahit Günbattı'ya Armağan*, ed. İrfan Albayrak, Hakan Erol, ve Murat Çayır (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2015), 196.

⁶⁵ Lea, *The Ordeal*, 32.

⁶⁶ Pflaz, *Die germanischen Ordalien*, 6.

⁶⁷ Lea, *The Ordeal*, 32.

⁶⁸ Grimm, *Deutsche Rechtsaltertümer*, 919.

⁶⁹ Pflaz, *Die germanischen Ordalien*, 3; Dinzelbacher, *Das fremde Mittelalter: Gottesurteil und Tierprozess*, 45.

⁷⁰ Pflaz, *Die germanischen Ordalien*, 6.

Hristiyanlıkla birleşerek “gerçeği bir yalanla gizleyen kişinin üzerinde tanrının gürlendiği sulara batmayacağı” şekline bürünmüştür.⁷¹

Soğuk su ordalı, büyük bir fıçıda, havuzda veya nehirde soğuk su kullanılarak yapılırdı. Suç isnadı altındaki kişi, derin suya atılır ve yüzerek yukarı çıkarsa suçlu kabul edilirdi; batarsa masum ilan edilir ve hemen sudan çıkarılırdı.⁷² Söz konusu uygulamalar IV. Lateran Konsilindeki kınamaya kadar çoğunlukla bu işten gelir sağlayan kiliselerdeki havuzlarda yapılmaktaydı. Bu ordalda yöntem, sınanacak kişinin bir iple bağlanarak suya indirilmesi şeklindeydi. Ancak hangi neticeye olumlu sonucun bağlandığı hangi neticenin ise kişinin aleyhine sonuç doğuracağı konusunda tartışma mevcuttur. Bir kısım uygulayıcıların, suyun saf elementinin suçlu insanı içine çekmeyeceğinden hareketle hüküm kurdukları görülmüştür. Diğer kısım uygulayıcılar ise sadece suyun üstüne çıkanların masum olduğundan hareket ederek hüküm kurmuşlardır.⁷³

E. Çarmıh Ordalı

Çarmıh ordalı terim olarak “*judicium crucis*”, “*stare ad crucem*” kavramlarıyla Latince olarak ifade edilen ve davacıyla davalının bulunduğu iki taraflı bir ordaldır.⁷⁴ Bu ordalın varlık sebebi, adli düellonun sebep olduğu kan dökülmesini önlemektir.⁷⁵ Bununla birlikte, adli düello yöntemine başvuramayacak kadar zayıf fiziksel özelliklere sahip olanların iddiasını ispatlamaları için çarmıh ordalını kullanmalarına izin verilirdi.⁷⁶ Davacının ve davalının birtakım ritüeller ve hazırlıklardan sonra bir haçın önünde kollarını kaldırmaları ve sabit şekilde durmalarından ibarettir. Konumunu en uzun süre muhafaza eden taraf, iddiasını ispatlamış sayılırdı. Hristiyan dünyasında Orta Çağ’da bu pozisyon aynı zamanda

⁷¹ Lea, *The Ordeal*, 73.

⁷² Pflaz, *Die germanischen Ordalien*, 6.

⁷³ Dinzelbacher, *Das fremde Mittelalter: Gottesurteil und Tierprozess*, 47.

⁷⁴ Wolfgang Schild, *Die Geschichte der Gerichtsbarkeit: Vom Gottesurteil bis zum Beginn der modernen Rechtssprechung* (Hamburg: Nikol Verlagsgesellschaft, 2002), 22.

⁷⁵ Pflaz, *Die germanischen Ordalien*, 9.

⁷⁶ Lea, *The Ordeal*, 91.

bir secde, dua için de kullanıldığından dini bir prosedür olarak da kullanılmıştır.⁷⁷ *Grimm*, çarmithta ellerin yana açılmasını ilkel pagan tanrıların yardıma çağırılması şeklinde yorumlamıştır.⁷⁸ Bu ordalın çok fazla uygulama alanı olmamıştır.⁷⁹

F. Kutsanmış Ekmek veya Peynir Ordalı

Kökeni pagan Cermen topluluklarına dayanan bu ordal, suç işlediğinden şüphelenilen kişiye bir şeyler yedirerek yapılırdı.⁸⁰ Bu ordal, Latince terim olarak "*judicium offae*", "*panis conjuratio*", "*pabulum probations*" olarak bilinirken, Anglo-Saksonlar tarafından "*cornaed*" şeklinde kullanılır.⁸¹ Kutsanmış ve üzerine tehdit sözleri yazılmış bir parça ekmekek veya peynirin tereddütsüz bir şekilde yenmesiyle tamamlanmaktadır.⁸²

G. Şans Ordalı

İlkel Cermenlerde bir kişi, faili meçhul şekilde bir kavgada öldürüldüğünde, bu kişinin arkadaşlarının kavgaya katılan yedi kişiyi suçlama hakkı vardı. Eğer bu kişiler cinayeti ikrar etmezlerse on iki kişilik bir topluluğun önüne çıkarılırlar; eğer burada da suçlarını inkâr ederlerse ordala tabi tutulurlardı. Bu ordalda birbirine benzeyen iki dal parçası alınır, bu dal parçalarından birisinin üzerine haç işlenirdi. Daha sonra bu dal parçaları beyaz yünlere sarılırdı. Hakikatin tanrı tarafından meydana çıkarılması için dualar okunurdu. Bir rahip veya küçük bir çocuk (masumiyetinden dolayı) bezleri ellerine alırdı, eğer eline aldığı parçanın içinden işaretli dal çıkarsa sanık aklanmış sayılırdı. Bu uygulama, ordala tabi tüm kişiler için ayrı ayrı yapılır, sona kalan kişi suçlu ilan edilir ve diyet ödemeye mahkûm edilirdi. Eski İrlandalılar arasında ise kura ya da "*crannchur*", beyaz ve siyah

⁷⁷ Dinzelbacher, *Das fremde Mittelalter: Gottesurteil und Tierprozess*, 49.

⁷⁸ Grimm, *Deutsche Rechtsalterthümer*, 927.

⁷⁹ Pflaz, *Die germanischen Ordalien*, 9.

⁸⁰ Pflaz, *Die germanischen Ordalien*, 9.

⁸¹ Lea, *The Ordeal*, 93–94.

⁸² Dinzelbacher, *Das fremde Mittelalter: Gottesurteil und Tierprozess*, 48.

taşların karıştırılmasıyla uygulanırdı; sanık siyah bir taş çekerse suçlu ilan edilirdi.⁸³

H. Cesedin Şahitliği

Katilin cesede yaklaşmasıyla öldürülen kişinin cesedinin kanayacağı veya bir başka işaret vereceği inancı⁸⁴ temelinde uygulanan bu ordal, terim olarak Latince'de "*jus feretri*", "*jus cruentationis*" olarak ifade edilirken, Almanca'da "*Bahrrecht*", "*Bahrprobe*", İngilizcede ise "*bier-right*" veya "*cruenation*" şeklinde yer almaktadır.⁸⁵ Bu ordal, yaşayan bir ceset fikrine istinat eder.⁸⁶ Cesedin şahitliği ordalı, sadece cinayet vakalarında suç isnadı altında bulunan kişilere karşı kullanılmıştır. Şüpheli, cesede yaklaştığında ceset kanamazsa veya herhangi bir şekilde bir işaretle bulunmazsa şüphelinin masumiyeti kanıtlanmış sayılırdı.⁸⁷

Cesedin şahitliği ordalı, tüm Avrupa'ya sirayet etmiştir; farklı coğrafyalarda farklı şekillerde uygulanmış olsa da temel olarak şüphelilerin cesede dokunmaları neticesinde cesedin herhangi bir belirti gösterip göstermediğine bakılarak bir hükme varılırdı. Cesedin şahitliği ordalının bir başka kullanıldığı yer, ıssız bir yerde işlenen faili meçhul cinayetlerde suç isnadı altında bulunan kişilerin durumlarını netleştirmektir.⁸⁸

17. yüzyılda Almanya'da, cesedin şahitliği ordalının uygulanması şu şekilde olmuştur: Kanın iyice pıhtılaşmasını sağlamak için, ceset, göğsü ve karnı açık şekilde birkaç saat boyunca açık havada bırakılırdı. Daha sonra şüphelenilen kişi öne çıkarılır ve kendisine okunan bazı dini kelimelerin tekrarlama istenir, ardından iki parmağıyla cesedin ağzına, göbeğine ve varsa yaralarına dokunması sağlanırdı. Eğer cesette herhangi bir tepki meydana gelirse bu durum sanığın suçlu olduğuna işaret ederdi.⁸⁹

⁸³ Lea, *The Ordeal*, 108.

⁸⁴ Schild, *Die Geschichte der Gerichtsbarkeit: Vom Gottesurteil bis zum Beginn der modernen Rechtssprechung*, 18.

⁸⁵ Lea, *The Ordeal*, 114.

⁸⁶ Erler, "Der Ursprung der Gottesurteile," 49.

⁸⁷ Pflaz, *Die germanischen Ordalien*, 11.

⁸⁸ Lea, *The Ordeal*, 116.

⁸⁹ Lea, *The Ordeal*, 122.

İ. Ordalın Yemin Olarak Kullanılması

İlkel Avrupa ceza muhakemesinde tarafların yemin etmesi kabul edilmiştir. Ancak bazı durumlarda yemin eden kişinin dürüst bir kişi olduğunun kanıtlanması gerekmektedir. Bunun bilinebilmesi için karakter tanıklarına ihtiyaç duyulmuştur. Karakter tanıkları, yeminleriyle adına yemin ettikleri kişinin dürüstlüğüne teyit etmekteydiler. Hâkimlerin buradaki vazifesi ise tarafların hangisinin ifade vermesine izin verilmesiyle ilgiliydi. Taraflardan hangisinin ifade vermesine izin verileceği, davanın neticesini de belirlemekti ve tüm dava bu esas üzerinde cereyan ederdi.⁹⁰

“*Purgatio canonica*” adıyla yapılan arınma yemini “*Cermen arınması*” olarak da ifade edilmiştir.⁹¹ Ordal olarak kabul edilen bu kurum, ceza davalarında delil olarak kullanılmaktaydı. Ancak devlet yargılamalarının aksine, kilise yargılamalarında hiç kimse yemin ederek kovuşturmadan kaçamazdı. Yemin daha ziyade, diğer delillerin sanığı mahkûm etmeye yetmemesi halinde, kalan şüpheleri ortadan kaldırmaya hizmet etmiştir.⁹²

Anlaşmazlıkları çözmek için düelloya başvurmaları yasak olan, 11. ve 12. yüzyıllarda ordaldan muaf tutulmak için çaba sarf eden kilise mensupları, sonunda arınma yeminini kilise üyelerine özel bir usuli işlem olarak kabul etmişler ve uzun bir süre bunu kullanmışlardır.⁹³

⁹⁰ Alexander Ignor, *Geschichte des Strafprozesses in Deutschland 1532-1846 von der Carolina Karls V. bis zu den Reformen des Vormarx* (München: Ferdinand Schöningh, 2002), 57.

⁹¹ Pflaz, *Die germanischen Ordalien*, 13.

⁹² Wilhelm Rees, *Die Strafgewalt der Kirche. das geltende Kirchliche Strafrecht, Dargestellt auf der Grundlage seiner Entwicklungsgeschichte* (Berlin: Duncker & Humboldt Berlin, 1993), 129.

⁹³ Lea, *The Ordeal*, 37.

III. ORDALIN SONA ERMESİ

1215 yılında IV. Lateran Konsili tarafından din adamlarının ordallara katılımının yasaklanması hukukçular tarafından desteklenerek ordalların uygulanmasını zamanla imkânsız hale getirmiştir. Böylece Cermen usulü olarak bilinen ordallar zamanla uygulamadan kalkmaya başlamıştır. IV. Lateran Konsili tarafından ordallara artık din adamlarının katılmasının yasaklanması ve ordalların kınanması kararı, doğal olarak pratikte hemen uygulanmadı. Bununla birlikte, özellikle gerçekleşmesi için bir din adamının varlığını gerektirmeyen adli düello ordalı daha da uzun sürdü. Yavaş yavaş, işlevsel bir ikame gerekli hâle geldi. Yeni yargılama biçimleri yerel olarak farklı derecelerde yerleşti. Geliştirilen kanonik süreç, kanıtların dönüştürülmesine belirleyici bir katkıda bulunmuştur.⁹⁴

İngiltere'de, III. Henry 27 Ocak 1219 tarihli bir emirnamesiyle, o sırada görevlerine başlayan yargıçlara, "ateş ve su ile yargılamanın Roma Kilisesi tarafından yasaklandığını göz önünde bulundurarak başka ispat yöntemlerini kullanmaları" talimatını vermiştir.⁹⁵

Thomas Aquinas'ın fikirleri merkezinde şekillenen kilise hukukunda, sanığın hâkime kendisine isnat edilen suç hakkında her koşulda doğruyu söyleme görevi vardır. Burada ifade edilmelidir ki, sanığın yükümlülüğü sadece kendisine isnat edilmiş suç için geçerlidir. Bunun dışında, başka herhangi bir suç için kendisini ifşa yükümlülüğü altında değildir. Diğer bir ifadeyle, bu dönemde değiştirilmiş ve kısıtlanmış bir "nemo tenetur ilkesi"nin de var olduğu görülmektedir. Bu ilke, ilerleyen zamanlarda engizisyon usulünün ortaya çıkmasıyla geçersiz ilan edilecektir.⁹⁶

Engizisyon yargılaması, modern ceza muhakemesine geçişte önemli bir evreyi oluşturmaktadır. 1215 yılında IV. Lateran Konsilinde, delil hukukuyla ilgili genel paradigma değişikliği, ceza muhakemesinin maddi gerçeği ortaya çıkarma

⁹⁴ Sacher, Die Hauptverhandlung als Forum der Wahrheit eine Analyse mit Blick auf die Strafprozessreformen von Argentinien und Mexiko, 42.

⁹⁵ Lea, *The Ordeal*, 175.

⁹⁶ Helge A. Wiechmann, *Nonverbale Verhaltensweisen im Strafprozess* (Berlin: Duncker & Humboldt Berlin, 2022), 145.

noktasında bir araç olarak kullanılması gerektiği sonucunu çıkarmıştır. Bu kapsamda, Cermenlerin ordal usulünün yerini engizisyonun alması, dünyanın gizemden arındırılması şeklinde yorumlanarak hakikatin maddi olarak belirlenmesi düşüncesi tanrı yargısının yerini almıştır.⁹⁷

Ollinger' a göre, geleneksel ispat yöntemlerinin, özellikle de tanrı yargısının kabul edilebilirliği hem Bolognalı hukukçular hem de kilise tarafından giderek daha fazla sorgulanır hâle gelmişti. 1215 tarihli IV. Lateran Konsilinde III. Innocent, din adamlarının ordallara katılmasını yasaklamış, III. Honorius ise bu yasağı 1222'de laik davaları da kapsayacak şekilde genişletmişti. Ordal yargılamalara yönelik kilise yasağının seküler alanda da önemli sonuçları olmuştur: başlangıçta "kanıt hukukunda doldurulması zor bir boşluk" bırakmış ve bu boşluk ancak yavaş yavaş tanıklar, bilirkişiler, görgü tanıklığı ve özellikle de itiraf gibi yeni, "maddi" kanıt araçlarıyla doldurulmuştur.⁹⁸

Tarde, ordalların terkedilmesini 12. yüzyılda, Bologna okulunun hukukçularının yarı gömülü Roma hukukunu yeniden keşfetmesiyle açıklamaktadır. Bu okullarda yetişenler, kadim kan davası adetlerini ve ulusal geleneklerinin büyük parçası olan ordalları bir yana bırakıp hukukçular tarafından sistemli hâle getirilen kanon hukukundaki usul hukukunu benimsediler.⁹⁹

Schild, günden güne daha çok içselleştirilen ve ruhanileştirilen Hristiyan inancı için bir tezat oluşturması dolayısıyla ordal uygulamalarının zayıfladığını ve 1215 tarihli Lateran Konsilinin ordalların karşısında net bir duruş sergilemesiyle bu pagan adetlerin sonunun geldiğini ifade etmektedir.¹⁰⁰

⁹⁷ Sacher, *Die Hauptverhandlung als Forum der Wahrheit eine Analyse mit Blick auf die Strafprozessreformen von Argentinien und Mexiko*, 21.

⁹⁸ Thomas Ollinger, *Die Entwicklung des Richtervorbehalts im Verhaftungsrecht* (Berlin: Duncker & Humboldt Berlin, 1997), 59.

⁹⁹ Gabriel Tarde, *Penal Philosophy*, ed. Edward Lindsey and Rapelje Howell (Boston: Little, Brown and Company, 1912), 436.

¹⁰⁰ Schild, *Die Geschichte der Gerichtsbarkeit: Vom Gottesurteil bis zum Beginn der modernen Rechtssprechung*, 22.

SONUÇ

Ordal uygulamaları ilkel ceza muhakemesi yargılamalarında yaşanan ispat sorununu çözmek amacıyla geliştirilmiştir. Suçüstü olmayan hallerde yaşanan ispat sorunu, ordal uygulamalarının gelişimine sebep olmuştur. İddia sahibinin iddiasını ispatla yükümlü olduğu devirden çok önce, yani ilkel ceza muhakemesi döneminde, suç isnadı altındaki kişi masumiyetini kanıtlamak zorundaydı. İddia ve ispat yükümlülüğünün, modern ceza muhakemesinin tam tersi olduğu devirlerde, itham edilen kişilerin masumiyetini kanıtlayacak bir delil bulamadığında başvuru bir yol olmuştur.

Ordallar, kıta Avrupa'sında Cermen kavimlerinin etkinlik sahalarını genişletmelerine paralel olarak geniş bir sahada uygulanmıştır. Ordal uygulamaları, bölgeden bölgeye farklılık gösterdiği gibi cinsiyet ve toplumsal sınıf gibi etmenlere göre de farklılık kazanmıştır.

Adli düello şeklinde cereyan eden ordalda, kişilerin seçebileceği silahların dahi buldukları sosyal sınıfa göre değişmesi olgusu, Avrupa'da orta çağ hukuk zihniyetini yansıtmaya bakımdan güzel bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Toplumda gönüllü olarak herkes ordal yapabilir. Ancak toplum tarafından dışlanmış ve onursuz olarak nitelendirilmiş kişiler ile bir klan veya meslek odasına ait olmayan kişiler yemin hakkından mahrum olmalarından dolayı bu zümreler için ordal kendilerini temize çıkarma noktasında bir zorunluluk olarak uygulanmıştır.

Ordal uygulamaları, barındırdıkları akıl dışı süreçler ve hakkaniyetsiz sonuçlar dolayısıyla modern ceza muhakemesinin gelişimine antitez olarak katkı sunmuştur.

Ordal uygulamaları ilkel ve hakkaniyetsiz olsa da kendi döneminin anlayışına göre bir adalet felsefesine sahip olmuştur. Bu düşünce temel dayanağını, suç işlemiş olanın doğa üstü güçler tarafından korunmayacağı, temiz olanın ateşte yanmayacağı, suçlu olanın temiz su tarafından kabul edilmeyeceği gibi temel olarak kötü davranış karşısında ateşin, suyun veya herhangi bir şansın o kişinin yanında olmayacağına dayanmaktadır.

Ordallar, bugün kıta Avrupa'sının ceza muhakemesinin gelişiminde yer alan bir olgu olarak modern ceza muhakemesine geçişte önemli bir dönüm noktası

olmuştur. Ceza muhakemesinin gelişiminin ilkel safhasında, masum olan kişinin haklılığının tanrı tarafından korunacağına ilişkin irrasyonel düşünce, ordal uygulamalarının sebebinin oluşturmaktadır. Bu Pagan kökenli hukuk ritüeli, Katolik kilisesi merkezli hukukun gelişimi ve yayılımıyla bilhassa 1215'te IV. Lateran Konsilinde alınan kararlar bir kırılma noktasına ulaşarak zayıflamaya başlamış ve aydınlanma dönemine kadar azalarak uygulanmıştır. Bununla birlikte, bu tarihe kadar ceza yargulamalarında bir delil olarak uygulanan ordalın yerine, yeni bir usulün ikamesi ihtiyacı doğmuştur. Bu noktada, ceza yargılaması bir paradigma değişimine sahne olmuştur. Söz konusu değişim, metafizik bir müdahalenin beklendiği irrasyonel bir delil olarak kullanılan usulün yerine konan kanuni delilin sistemleştirilerek kurumsallaştırılmasıyla gerçekleşmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Çift kör hakem.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını belirtmiştir.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması olmadığını belirtmiştir.

Etik Kurul Onayı: Yazar, etik kurul onayının gerekmediğini belirtmiştir.

Peer Review: Double peer-reviewed.

Financial Support: The author states that no financial support was received for this study

Conflict of Interest: The author declares that there is no conflict of interest

Ethics Committee Approval: The author indicates that no ethics committee approval was required.

KAYNAKLAR

- Armbrüster, Klaus. *Die Entwicklung der Verteidigung in Strafsachen*. Berlin: Duncker & Humbolt Berlin, 1980.
- Deane, Jennifer Kolpacoff. *A History of Medieval Heresy and Inquisition*. Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers Inc, 2011.
- Dinzelbacher, Peter. *Das fremde Mittelalter: Gottesurteil und Tierprozess*. Darmstadt: wbg Academic, 2020.
- Dobozy, Maria. *The Saxon Mirror a Sachsenspiegel of the Fourteenth Century*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1999.
- Mahmud Esad Efendi. *Tarih-i İlm-i Hukuk*. Editörler Fethi Gedikli vd. Ankara: Yetkin Yayınları, 2012.
- Erler, Adalbert. "Der Ursprung der Gottesurteile." *Paideuma* 2, no. 1/2 (October 11, 1941): 44–65.
- Esmein, Adhémar. *A History of Continental Criminal Procedure*. Boston: Little, Brown, 1913.
- Ferri, Enrico. *Criminal Sociology*. Boston: Little, Brown and Company, 1917.
- Feyzioğlu, Metin. *Ceza Muhakemesinde İspatın Ölçütü Olarak Vicdani Kanaat*. İstanbul: Isık Yayınları, 2015.
- Grimm, Jacob. *Deutsche Rechtsalterthümer*. Göttingen: Dieterichschen Buchhandlung, 1854.
- Ignor, Alexander. *Geschichte des Strafprozesses in Deutschland 1532-1846 von der Carolina Karls V. bis zu den Reformen des Vormarzes*. München: Ferdinand Schöningh, 2002.
- Karakehya, Hakan. *Ceza Muhakemesinde Maddi Gerçeğin Tespiti*. Ankara: Savaş Yayınevi, 2016.
- Kluge, Friedrich. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin: Walter de Gruyter, 1967.
- Kroeschell, Karl. *Studien zum frühen und mittelalterlichen deutschen Recht*. Berlin: Duncker & Humbolt Berlin, 1995.
- Lea, Henry Charles. *Superstition and Force Essays on the Wager of Law-The Wager of Battle- The Ordeal- Torture*. Philadelphia: Collins Printer, 1866.

- — —. *The Ordeal*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 1973.
- Lehmann, Ulrich. *Der Urkundenbericht im Strafprozess*. Berlin: Duncker & Humbolt Berlin, 2018.
- Lévy-Bruhl, Henri. *Soziologische Aspekte des Rechts*. Berlin: Duncker & Humbolt Berlin, 1970.
- Niehaus, Michael. *Das Verhör Geschichte-Theorie-Fiktion. Handbuch Rechtsphilosophie*. München: Wilhelm Fink Verlag, 2003.
- Ollinger, Thomas. *Die Entwicklung des Richtervorbehalts im Verhaftungsrecht*. Berlin: Duncker & Humbolt Berlin, 1997.
- Öz, Esmâ. "Eski Mezopotamya'da Hukuk Kurallarının Oluşumu Sürecinde Adalet Anlayışı ve Bazı Hukuki Sorunların Çözümünde Nehir/Su Ordali Uygulaması." *Cahit Günbattı'ya Armağan*. Editörler İrfan Albayrak, vd. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, (2015): 185-202.
- Ozansü, Mehmet Cemil. *Erken Modernlikte Ceza Sorumluluğunun Kamusallaşması ve Rasyonelleşmesi*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2014.
- Pfalz, Franz. *Die germanischen Ordalien*. Leipzig: Druck von C.G.Naumann, 1865.
- Rees, Wilhelm. *Die Strafgewalt der Kirche. das geltende Kirchliche Strafrecht, Dargestellt auf der Grundlage seiner Entwicklungsgeschichte*. Berlin: Duncker & Humbolt Berlin, 1993.
- Sacher, Mariana. *Die Hauptverhandlung als Forum der Wahrheit eine Analyse mit Blick auf die Strafprozessreformen von Argentinien und Mexiko*. Berlin: Duncker & Humbolt Berlin, 2022.
- Schild, Wolfgang. *Die Geschichte der Gerichtsbarkeit: Vom Gottesurteil bis zum Beginn der modernen Rechtssprechung*. Hamburg: Nikol Verlagsgesellschaft, 2002.
- Seviğ, Vasfi Raşit. "X uncu Asırdan Günümüze Kadar Ceza Muhakemeleri Usulü ve Gelişmesi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* no 2 (1956): 276-343.
- Taner, Tahir. *Ceza Muhakemeleri Usulü*. 3. Basım, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1955.
- Tarde, Gabriel. *Penal Philosophy*. Translated by Edward Lindsey and Rapelje Howell. Boston: Little, Brown and Company, 1912.
- Tosun, Öztekin. *Türk Suç Muhakemesi Hukuku Dersleri Genel Kısım*. İstanbul: Sulhi Garan Matbaası, 1971.

Türk Hukuk Kurumu. *Türk Hukuk Lugati*. Ankara: Maarif Matbaası, 1944.

Weigend, Thomas. *Deliktsoffer und Strafverfahren*. Berlin: Duncker & Humboldt Berlin, 1989.

Wiechmann, Helge A. *Nonverbale Verhaltensweisen im Strafprozess*. Berlin: Duncker & Humboldt Berlin, 2022.